

Направление вебинара: Овцеводство.

Вебинар на тему: «Қой шаруашылығын жүргізу технологиясы».

11.10.2023 г.

Лектор: Траисов Б.Б.

Эксперт: Галимуллина М.Р.

«Мал өсірсең қой өсір, табысы оның көл көсір»

(халық мақалы)

Қой шаруашылығынан алынатын өнімді көбейту және еңбек шығынын азайту бүгінгі таңда жекелендірілген мал шаруашылықтарын өркендету жолындағы аса маңызды мәселе. Қазіргі заманғы ғылыми-техникалық прогресс жетістіктерін қой шаруашылығына біртіндеп енгізу жөнінде соңғы жылдары бастапқы қадам жасалды. Алайда қой шаруашылығында еңбекті ұйымдастыру, бағып-күту, өнім өндіру бойынша ертеден қалыптасып қалған ескі тәсілдері әлде де болса өзгермей келеді.

Технология деген сөздің өзі грек тілінен шыққан: техно-өнер, шеберлік, іскерлік және логия - дайын өнім немесе шикізат алу үшін өндірісте пайдаланылатын өңдеу тәсілдерінің жиынтығы, шикізатқа өндіріс құралдары арқылы әсер ету тәсілдері туралы ғылым.

Мал шаруашылығын үнемі дамытып, оның өнімдерінің сапасын жақсартып, санын көбейте беру үшін ауыл шаруашылығы малдарының өзін жетілдіріп, еңбек өнімділігін арттыратын жаңа технологиялар (олар малдың өзіне, оның ішкі құрылымына, тұқымдық-өнімдік қасиеттеріне де, еңбек ету мәдениетіне де байланысты) ұдайы іздестіре берілуі тиіс.

Қой шаруашылығы-Қазақстан аумағында қалыптасқан дәстүрлі тарихи мал шаруашылығының бағыты. Ауылшаруашылық жануарларының қойдан басқа өзге түрлері шөлдер мен шөлейттер, орман және орманды дала аймақтарындағы өнімділігі төмен жерлер, сондай-ақ әртүрлі қолайсыздықтар, мысалы, жартастар, тау бөктері және таулы жайылымдар сияқты алқаптарды тиімді пайдалана алмайды.

1 ҚАЗАҚСТАНДА ӨСІРІЛЕТІН ҚОЙ ТҰҚЫМДАРЫНЫҢ БАҒЫТТАРЫ

Республикамызда барлық бағыттар қамтылған

Қой шаруашылығы-қазіргі мал шаруашылығының маңызды және ерекше бөлігі. Қойлардың көптеген басқа ауылшаруашылық жануарларынан айырмашылығы, қойлар әртүрлі өнімдердің ең көп мөлшерін береді: бұл әртүрлі мақсаттағы жүн, ет және сүт, майлы шикізат, сондай - ақ қой терісі мен былғары шикізаты, елтірілер.

Қой өнімдерінен өндірілетін өнімдердің тізімі одан да ауқымды: маталар мен трикотаж, киіз, аң терісі және былғары бұйымдары, сонымен қатар тамақ өнімдері. Өнімдер мен олардың алуан түрлілігі қой тұқымдарының көптігімен қамтамасыз етіледі. Тұқымдардың көпшілігі өнімнің екі негізгі түрін-ет пен жүнді өндіруге мамандандырылған.

- **биязы жүнді** (қазақтың биязы жүнді қой тұқымы), оның ішінде меринос (қазақ арқар мериносы, Оңтүстік қазақ мериносы, солтүстік қазақ мериносы және етті меринос);

-**биязылау жүнді** , оның ішінде кроссбредті (қазақтың биязылау, қазақтың ет-жүн және ақжайық етті-жүнді);

-**ұяң жүнді** (қазақтың ұяң жүнді);

- **қылшық жүнді**, оның ішінде құйрықты (еділбай, қазақтың қылшық жүнді құйрықты, Дегерес, Сарыарқа және Ордабасы);

- **елтірілі** (Атырау).

Қой шаруашылығының экономикалық тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігі жануарлардың өнімділігін арттыруға және олардан алынатын өнімнің сапасын жақсартуға тікелей байланысты, бұл өз кезегінде селекцияның дәстүрлі әдістерімен ғана емес, сонымен қатар селекциялық белгілерге генетикалық баға беру және олардың өзара байланысын орнату арқылы қол жеткізіледі.

Халық шаруашылығындағы қой шаруашылығының маңызы тек алынған өнімдермен ғана шектелмейді.

2 БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ

2.1 Еділбай-қатал климаттық жағдайлар тұқымы

Қазақстанның батыс өңірі қазіргі уақытта қой санының өсуі үшін де, сондай-ақ өнімнің барлық түрлерін ұлғайту үшін де үлкен мүмкіндіктерге ие. Ұ Оның аумағында айтарлықтай материалдық шығындарсыз қойларды жаю кезінде ұтымды пайдалануға болатын табиғи жайылымдардың едәуір массивтері бар.

Батыс Қазақстан облысының көптеген аудандарында табиғи-климаттық жағдайлар қатал болғандықтан халықтың дәстүрлі тамақ өнімі – қой етіне қажеттіліктің жоғарылығы, бұл саланың одан әрі де табысты дамытынына негіз бола алады. Бұл үшін барлық қажетті жағдайлар жасалған: өндірістік және ғылыми кадрлар, табиғи жайылымдар мен шабындықтар.

Зерттеу және экономикалық талдау қазіргі уақытта облыс жағдайында қой шаруашылығын дамытудың екі бағыты неғұрлым ұтымды және тиімді болып табылатынын көрсетті: ет – май бағытындағы қылшық жүнді **еділбай тұқымы**; ет-жүн бағытындағы биязылау жүнді **ақжайық тұқымы**.

Еділбай етті-майлы қой тұқымы Батыс Қазақстан жағдайында қатаң табиғи іріктеу кезінде халықтық селекция әдісімен алынған.

Өте қатал климаттық жағдайларда көпғасырлық өсіру, көшпелі ұстау салдарынан Еділбай қойлары төзімділігімен, ірі көлемімен, ерте өсіп жетілуімен, жақсы сүттілігімен, салыстырмалы түрде жақсы жүн өнімділігімен, табиғи жайылымдарды жемдеуге және пайдалануға жоғары қабілетімен сипатталады, сондай-ақ қойлардың барлық құйрықты тұқымдарынан ең жақсы конституциялық-экстерьерлік белгілерімен ерекшеленеді.

Еділбай қойларының өнімділік көрсеткіштері келесідей: тұқымдық қошқарлардың тірілей салмағы-100-120 кг, саулықтар – 65-75 кг, таңдаулы қошқарлар 150 кг салмаққа дейін жетеді. Ерте жетілуге бейім, еділбай қошқарлары мен 4-4,5 айлық қозыларының салмағы сәйкесінше 37-44 және 33-38 кг құрайды.

2.2 Қос бағыттағы Ақжайық етті-жүнді қой тұқымы

БҚО-ның биязылау жүнді қой шаруашылығы 1967-1996 жылдар аралығында жергілікті жағдайда өсірілген ақжайық етті-жүнді тұқымымен ұсынылған. Бұл етті-жүнді қой тұқымы, өнімділігі екі есе: ет пен біркелкі кроссбред жүнін береді.

Тұқым линкольн және ромни - марш 1/4, 3/4 қан үлгісіндегі қошқарлары бар биязы жүнді және биязылау жүнді саулықтардың күрделі өсімін молайту арқылы будандастыру және кейіннен қалаулы үлгідегі жануарларды өзінен-өзі өсіру арқылы алынған. Бұл қасиеттер қойлардың Батыс Қазақстанның табиғи-климаттық жағдайында өсіруге жоғары бейімділігін қамтамасыз етті.

Ақжайық етті-жүнді қойларының қазіргі табыны ірі өсуімен, дене бітімінің дұрыс формасымен және жоғары ет пен жүн өнімділігінің жақсы үйлесімімен сипатталады.

Олардың жүнінің түсі ақ, біркелкі айқын, жылтыр, жақсы және орташа тығыз, рун мен штапельде теңестірілген.

Тұқымдық қошқарлардың тірілей салмағы 94-130 кг, жуылған жүнді қырқу 4,1-5,4 кг, жүннің ұзындығы 13-18 см, жіңішкелігі 50-48 сапалы, саулықтарды сәйкесінше: 55-60 кг; 2,5-2,8 кг; 12-15 см; 58-50 сапалы. Саулықтардың төлдегіштігі 115-130%.

Ақжайық етті-жүнді қойларын өсіретін асыл тұқымды шаруашылық қазіргі уақытта "Ақжайық" шаруа қожалығы 2011 жылы Жәңгір Хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінің ғалымдары Тасқала ауданындағы Қазақстанның 40 жылдығы деген бұрынғы асыл тұқымды кеңшар негізінде құрылды. Қазіргі уақытта бұл қойларды өсірумен Облыстың "Сәбит", "Салтанат", "Әнуар", "Оразбеков", "Қанат" және басқа да шаруа қожалықтары айналысады. Аграрлық секторда болып жатқан барлық қиындықтарға қарамастан, ақжайық етті-жүнді тұқымы сақталып, қазір өзінің жаңа дамуына ие болды.

2.3 Биязы жүнді қойларды қысқарту үрдісі

Соңғы 25-30 жыл ішінде әлемдегі қойлардың жалпы саны іс жүзінде өзгерген жоқ, бірақ жалпы әлемдік қой шаруашылығында биязы және биязылау жүнді қойлардың үлесі төмендеді, ал қылшық жүнді қойлар көбейді. Бұл жіңішке және жартылай жіңішке жүн өндірісінің төмендеуіне әкелді.

Меринос пен ерте жетілетін ет-жүнді қойларының санының азаюы және осыған байланысты жіңішке және жартылай жіңішке жүн өндірісінің азаюы тұтынылатын талшықтар құрылымындағы жүнге қарағанда арзан химиялық талшықтардың көптеген түрлерімен алмастырылатындығына байланысты. Бұл жүннің бәсекеге қабілеттілігін төмендетеді. Бұл процесс жалғасуда, сол себептен де тұтынылатын талшықтардың құрылымындағы жүн азаюда.

Қойларды азайтудың ұқсас көрінісі ТМД елдерінде де байқалады: Қазақстан, Ресей, Украина, Қырғызстан.

Көрсетілген кезеңде қой санының азаюы негізінен биязы жүнді және ерте жетілетін биязылау жүнді қойлар саласындағы үлес салмағы жоғары елдерде орын алды. Егер статистиканы қарайтын болсақ, Қазақстан Республикасы шаруашылықтарының барлық санаттарындағы қой мен ешкі саны 1990 жылдың басында 35,7 млн. бас болды, содан кейін күрт төмендеп кетті, қазіргі уақытта ұлғайып келеді. Айта кету керек, бүгінде қойдың 67% - дан астамы халықтың жеке шаруашылықтарында.

Егер қой еті өндірісін алатын болсақ, әлем елдерінде 1990-2017 жылдары ол 35,0% - ға (жылына орта есеппен 2% - ға) өсті. Бұл өсу әлемнің көптеген елдерінде қойдың ет және етті-жүнді қой тұқымдарын алуда будандастыру әдісін қолданумен, жануарларды азықтандыру және ұстау жағдайларын оңтайландыру және қой етін сатып алу бағасының өсуіне байланысты. Бұл саланың табыстылығын сақтауға, дамытуға және арттыруға ықпал еткен негізгі жолдар болып табылады.

2.4 БҚО –ның өткен ғасырдағы қой шаруашылығының даму тарихы

Қой шаруашылығының дамуы туралы айта отырып, БҚО-ның өткен ғасырдағы мал шаруашылығының даму тарихын еске түсірген жөн.

Қой шаруашылығы Батыс Қазақстан облысының дәстүрлі мал шаруашылығы саласы болып табылады. Ертеден мұнда қазақтың құйрықты қойлары өсіріліп, соның негізінде қазақтың құйрықты қойларының таңдаулы ұрпағы - еділбай тұқымы құрылды.

1919 жылы елімізде биязы меринос жүнін өндіруді ұлғайту мақсатында биязы жүнді қой шаруашылығын жан-жақты дамыту туралы декрет қабылданды. Бұл биязы жүнді қойларды әкелу 1928 жылы басталған республиканың Батыс Қазақстан облысына да қатысты.

Қылшық жүнді қойларды будандастыру 1936 жылдан кейін кеңінен таралды. Егер 1936 жылға дейін облыстың 14 ауданының ішінде қылшық жүнді қойларды биязы жүнді қошқарлармен будандастыру тек төрт ауданда жүргізілсе, 1938 жылдың күзінен бастап ол кеңірек ауқымға ие болды. Қылшық жүнді қойларды жоспарлы тұқым жақсартушы

қошқарлармен будандастыру облыстың 10 ауданында толық және екі ауданда ішінара жүргізілді.

БҚО-да қойларды биязы жүнді қойлармен будандастыру екі бағытта жүргізілді.

Солтүстік аудандарда: Тасқала, Бөрлі, Теректі және Приуральды аймақтарында будандастыру қойдың етті-жүнді түрін алу желісі бойынша жүргізілді, мұнда црекос метизатор ретінде қабылданды.

Оңтүстік аудандарда: Жәнібек, Шыңғырлау, Чапаев, Фурманов, Казталов, Жымпиты, сондай-ақ Тайпақ және Қаратөбе аудандарының солтүстік бөлігінде қойдың жүнді-етті түрін алу мақсатында будандастыру жүргізілді, мұнда негізгі метизатор рамбуль болды. Тайпақ пен Қаратөбе, сондай-ақ Орда және Жаңақала аудандарында қойларды тұқымдық аудандастырудың бекітілген жоспарына сәйкес қазақтың құйрықты қойлары таза өсірілді.

2.5 Қой басы санының қисығы

Әдеби дереккөздерде сақталған батыс өлкесінің құрғақ даласының мал шаруашылығы тарихынан 1900 жылғы деректер бойынша өлкедегі көшпелілердің барлық мал басы 9 800 мыңға жуық болғаны белгілі. Олардың көп бөлігі қой мен ешкіге, содан кейін жылқыларға, ірі қара мен түйелерге тиесілі болды.

1900 жылдан 1921 жылға дейін қойлардың саны едәуір азайды, оның себебі оба, аусыл және басқа аурулар болды. Егер Орал уезінде 1919 жылы қой басы 2 670 484 бас болса, 1921 жылдың бірінші сәуіріне 375 мың бас қалды.

60-80-ші жылдары облыста қой басы 90-шы жылдардың ортасына дейін орта есеппен 2,0-2,8 миллион бас шегінде ауытқыды. Облыста тұқымдық аудандастыру жоспары бойынша бес тұқым өсірілді: екі биязы жүнді тұқым – Кавказ және Волгоград; етті-майлы еділбай; елтірі Қаракөл және кроссбредті биязылау жүнді ақжайық етті-жүнді.

Егер біз өткен ғасырдың 90-жылдарында қой шаруашылығын дамытуды алсақ, онда 2000 жылдың басында ауылшаруашылық малдарының саны ең төмен болды. Облыста қой саны сол кезде 572 мың басты құрады.

Қазақстанда және көрші Ресейде қой басының қысқару себептері әлемнің көптеген елдеріне қарағанда әлдеқайда көп екенін атап өткен жөн. Мәселен, егер әлемде биязы және биязылау жүнді қойлардың қысқаруының негізгі себебі – құнсыздандырылған биязы және кроссбредті жүнге нарықтың талап етілмеуі болса, онда Қазақстанда және ТМД-ның бірқатар елдерінде осы себеппен қатар меншік нысандарының өзгеруі, сала өніміне сатып алу бағасының және оны өндіруге шығындардың сәйкес келмеуі, отандық тауар өндірушінің өз тарапынан қорғалмауы болды.

Соңғы жылдары мал басы өсіп келеді, қазіргі уақытта облыста қой саны 1 232 142 басты құрайды.

2.6 Саланы жүргізу мәдениетін үйрену

Елді-мекендерде жеке қосалқы шаруашылықтарда өнімділігі төмен және құйрығы пішінінің түріне байланысты зоологиялық жіктелуі белгісіз ұсақ қойларды кездестіруге болады. Сонымен қатар, жеке қосалқы шаруашылықтардың қой топтарында барлық жерде бірдей ұрпақтар табиғи түрде алынатын отандық, асыл тұқымды, өнімділігі төмен қошқарларды көруге болады.

Әлемдегі мал шаруашылығын дамыту тәжірибесін талдай және қабылдай отырып, қазіргі заманғы технологиялармен қатар біз саланы жүргізу мәдениеті мен мал өсіру мәдениетін үйренуіміз керек.

Өңірлерде өсірілетін қойлардың ет және жүн өнімділігін арттыру үшін қазіргі уақытта қазақ Қой шаруашылығы ғылыми-зерттеу институтының басшылығымен ғалымдар импорттық селекцияның генотиптерін сынақтан өткізіп, қолдану ұсынылады.

Малды шетелден, тіпті өз елінің басқа өңірінен әкелу кезінде бірінші орынға ветеринариялық қауіпсіздікті ұсыну қажет.

Өнімділіктің әртүрлі бағыттарындағы отандық қой тұқымдарының бірегей генофондын селекциялық процесте қойдың қазіргі бар тұқымдары мен түрлерін жетілдіру және жаңаларын құру үшін пайдалануға болады.

БҚО бойынша 01.08.2022ж. қой басы саны

Аудан атаулары	Қойлар			Ешкілер		
	2022 ж.	2021 ж.	2022 ж. % 2021 ж.	2022 ж.	2021ж	2022 ж. % 2021ж.
Ақжайық	206 220	197 775	104,3	53 796	54 295	99,1
Бөкейорда	85 443	73 158	116,8	17 830	15 416	115,7
Бөрлі	25 915	23 339	111,0	2 465	2 436	101,2
Жаңақала	136 448	137 746	99,1	38 068	37 723	100,9
Жәнібек	67 495	64 431	104,8	8 339	8 164	102,1
Бәйтерек	54 175	51 327	105,5	7 551	6 882	109,7
Казталов	276 349	263 441	104,9	43 345	41 659	104,0
Қаратөбе	91 612	79 134	115,8	20 631	18 785	109,8
Сырым	95 049	91 222	104,2	16 660	16 591	100,4
Тасқала	86 070	79 135	108,8	7 781	7 597	102,4
Теректі	58 015	57 128	101,6	9 081	8 857	102,5
Шыңғырлау	43 216	39 819	108,5	4 555	4 658	97,8
Орал	6 135	4 965	123,6	1 485	1 536	96,7
Барлығы:	1 232 142	1 162 620	106,0	231 587	224 599	103,1

3 ҚОЙ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ТЕХНОЛОГИЯСЫН САҚТАУ МЕН ДАМУЫ

3.1 Қойды ұрықтандыру

Қойды қолдан ұрықтандыру қой шаруашылығындағы көп еңбек қажет ететін маңызды науқан.

Қой ұрықтандыруды сапалы әрі ұйымшылдықпен өткізу әрбір саулықтан алынатын төлді көбейтумен қатар, одан өндіретін өнімнің сапасын жақсарту болып табылады.

Күйек алу науқанында, қойды қайсы бағытта реттеп күйекті жүргізген болса, қозы алу науқанында да сол бағытпен келеді, бір отар (500-600) саулықты 40-45 күнге созып туғызуға болады, не осы отарды 8-10 күнде туғызуға мүмкіншілік бар, міне осы жайында біраз түсінік берейік.

Қойды қолдан ұрықтандыруды табысты ұйымдастыру мақсаты мен күні бұрын әр шаруашылықта оны өткізуге арналған жоспар құрылады; ол жоспарға мыналар кіреді: екі ай бұрын саулықты арнайы дайындау, өндірістік қошқарларды шағылысқа әзірлеу, қолдан ұрықтандыру пункті мен қора – қопсыны жөндеу, қажетті инвентарқұрал – сайманды, жабдықтар мен ыдыстарды, реактивтер мен материалдарды, техника – ұрықтандырушыларды даярлау, жайылымға, қолда азықтандыруға және суға деген қажетін қамтамасыз ету.

Қойды қолдан ұрықтандыру пункттерінің аспаптарға, ыдысқа, материалдар мен шаруашылық жабдықтарға деген қажеттілігі алдын – ала екі ай бұрын науқан басталмай дайындалады.

3.2 Саулықтарды қолдан ұрықтандыруға әзірлеу

Саулықтардан алынатын төлдің саны мен сапасы негізінен оны қолдан ұрықтандыруға әзірлеумен қатар, оның күтіміне де байланысты.

Жыл бойы мал соңында жүрген шопандар әрбір саулықтың не кемістіктері барын байқап, көңіліне тоқып жүреді. Соның үшін қозыларды енесінен айырған кезде, отардағы саулықтарды түгелдей тексеруден өткізеді. Сонда созылмалы ауруы бар, кәрі, тісі жоқ, желінсаумен ауырған, сүті аз, қысыр қалған, алдағы уақытта өндіріске жарамайтын саулықтарды етке тапсыру үшін басқа отарға жинайды.

3.3 Қой төлдету мерзімдері

Қой өсірудің ең бір жауапты кезеңі төл науқаны. Шопанның жыл бойғы еңбегінің қорытындысы шығатын кез де осы шақ. Сондықтан да қой төлдетуді ұйымшылдықпен өз дәрежесінде өткізу шопандар мен мамандар үшін үлкен сын.

Қой шаруашылығының жауапты науқанының бірі төл алу болып табылады. Қоздатудың өзі қыста, көктемде, жазда деп неше мезгілдерге бөлінсе, қоздатудың тәсілі-реті кішігірім топтан төл алу (күніне 80-90 бас

саулықтан) және үлкен топтан төл алу бір күнде 150-200 саулықтан төл қабылдау болып бөлінеді. Сондықтан қой төлдету науқаны ең күрделі, әрі жауапты жұмыстың бірі. Төл алу науқанына шопандардың өз жұмысына жан-жақты алдын-ала әзірлеуін талап етеді.

Саулықтардың көпшілігі күзде күйлейді, кейбір жылдары салқын ерте түскен мезгілдерде, не болмаса таулы салқын жерлерде бағылған саулықтар тамыз айының орталарынан бастайды, жаппай күйлеу қыркүйек, қазан, қараша айлары болып есептелінеді. Сондықтан шопандар төл алу мерзімін

алдын-ала жобалайды.

Көктемде төл алу. Саулықтарды ерте көктемде қоздату өте қолайлы мерзім және күтіп бағуға қаржы жұмсау жағынан тиімді келеді. Қатты суық болмайды. Көктемдегі төл алу науқаны, күйек алу науқанын таңдап алуына байланысты. Күйек алу кезінде, күннің ыстығы қайтып, күзгі жауын жайлымдарды жақсарта түскен мезгілдер. Қурап қалған шөптің түбірлері қайтадан көгеріп, жусан сияқты шөптер ашты дәмін жоғалтады. Қой күн тәулігі бойы далада, жайлымда болады, мал тез қонданып, күйіті бір мезгілде келуіне қолайлы жағдай жасалған уақыттарда күйекті бастайды.

Қыста төл алу. Қыста қора суықта, қалың қарда, күннің қысқарған уақытта жайлымды пайдаланғанның өзінде буаз саулықтар түгелдей күнделік

азығын тойдырмай келетіні анық. Кешкілікте жайлымнан қайтқанда азын-аулақ шөпті шашып бергенменде қарыны тоймайтыны белгілі. Осындай ауыр жағдайда 5-6 ай тұрған төрт түліктің қайсысы болмасын осы көктемге дейін, қарт шопандар айтқандай «жілігінің майы жіңішкеріп» жүдеп шығады. Төлдейтін саулықтар үшін осы кезең өте қауіпті. Әлсізденген саулықтар іш тастап, кейбіреулерінің қозысы өлі туады. Туған саулықтар сүтсіз болып, өз қозысын тойдыра алмайды. Осы жайларды ескере отырып, қойды қыста қоздатудың тиімді екеніне күмән болмауы тиіс.

Қыста қоздатудың (қаңтар, ақпан) тағы бір ерекшеліктері мынада: күзде жақсы жайлымда семірген саулықтар, қыстың екі-үш айларында (қараша, желтоқсан, қаңтар) өз күйін жоғалтпайды да, қоздайтын саулықтар қонды, әлді келеді. Ондай күйлі мал іш тастамайды, ауруға шалдықпайды және қыстың суығына төзімді келеді.

Қыста ерте туған қозылар көктемнің қара суығына дейін марқайып қалады, көктемнің суық ауа райының желіне төтеп береді. Соны ерекше айту керек, қыс айларында (қаңтар, ақпан) туған қозылар мамыр, маусым айларының құнарлы көк шөп жайлымына еркін жайылып тез марқаяды. Тірідей салмағы орта есеппен 30-35 кг қозылар деген сөз. күз айларында бұл қозылардың тірідей салмақтары 45-50 килограммға жетеді де, тағыда 1,0-1,5 кг күздік жүн қырқуға болады. Қазіргі замандағы жекешелендірілген, қой шаруашылығымен шұғылданып жүрген мамандарға ойланатын жағдайда, одан алынған өнімге қосымша қыруар таза пайда екенін есте ұстаған жөн.

3.4 Төл алу технологиясы

Төл алуға 12-15 күн қалғанда төл алынатын орын мен сақман ұстайтын қораны жөндеу керек. Төл алу кезінде әрбір туған саулыққа жемшөп беру, суару, төсеніш салу, саулықты қозысымен бөлек ұстау қоршауын жасау, көң тазарту сияқты және басқа да жұмыс процесстерін дұрыс ұйымдастыру мақсатында, қой қорасының іші мен серуен-азық алаңын да тиімді орналастыру мәселелерін алдын-ала шешіп алу керек.

Құрама оттық. Мал азығының барлық түрін салуға және қалдықтарын жинауға қолайлы, мұндай жағдайда жемшөп аяққа басылмайды, қой жүнінің қоспа жемдермен ластануын болдырмайды.

Жылжымалы оттық. Оттық ұзындығы 300 сантиметрлік трапеция түрінде болады. Оның жем салынатын алдыңғы жақ қабырғасының жалпы биіктігі 70-75 см, артқы қабырғасы - 30 см, түбінің ені - 30 см, жоғарғы ені - 50-55 см болады. Арт жағының биіктігі 100 см болып, үстіңгі жағынан мал жем жей алатындай саңылау жасалады.

Оттықтың сонымен бірге жемшөп салынатын жағындағы қоршауы бола алады. Оларды қой қорасының ішінен ортадағы мал өтетін жолдың екі жағына қатар орнатады.

Универсальды негізгі қалқан. Саулық қойды қозысымен бірге ұстаған қой қораны қоршауға, қозыларға арнап «асхана» жасағанда, қозыларды енесінен бөлу кезінде пайдаланады.

3.5 Жаңа туған саулықтар мен төлдерді күту

Мал санын өсірудің ең негізгі жолы туған төлдерді ешқандай шығынға ұшыратпай аман өсіру екені белгілі.

Есте болатын жәй, саулықтардың қондылығы, күйі жақсы болған жағдайда ғана денсаулығы мықты әрі әлді қозы алынады.

Төл алу науқаны кезінде сақманшылар қораның ортасындағы өткел арқылы жүріп, буаз саулықтарды бақылайды, қажет бола қалған жағдайда қоздауына көмек көрсетеді. Қой қоздасымен қозының тұмсығын шаранадан тазартып, енесінің оны жалауына мүмкіндік жасайды. Бұл уақыттарда қозының кіндігін кесіп (денесінен 8-10 см ұзындықта), кесілген жерді ерітіндісі бар банкаға салып дезинфекциялайды.

Сақманшылар мен шопандар саулықтардан төлдің көп алынуына зор көңіл аударумен бірге, қозылардың енесіз қалуына да жол бермеулері қажет. Егер егіз қозысы бар саулықтардың сүті аз болатын болса, онда оның бір қозысын алып, жалқы қозылы сүтті саулыққа телу керек. Жаңа туған қозыны басқа саулыққа телу үшін қозының үсті-басы шаранасынан әлі кеппеген және енесіне жалатпаған болу керек, сонда ғана оны оңай алады.

Қоздағаннан кейін 10-15 минут өткен соң саулықтардың желінінің айналасы мен құйрық түбі және көзінің төңірегіндегі жүндері қырқылады.

Саулықтардың желінінің айналасындағы жүнін қырқып алысымен, оны жылы сумен жуып; таза сүлгімен құрғата сүртеді. Қозысын тек осыдан кейін ғана еміздірген жөн. Қозыны енесіне туғанына 20-30 минут өткенде еміздіреді. Жаңа туған қозы тік басып тұра алмайтындықтан өз бетімен емшекті іздеп таба да алмайды, сондықтан оларға міндетті түрде көмектесіп, ауыздандыру керек.

Жаңадан төлдеген әлсіз, нәзік қозылы саулықтарды, әсіресе, телінген, сондай-ақ өз қозысын жақсы алмаған саулықтарды жеке-жеке клеткаларға ұстаған дұрыс, өйткені мұнда олардың күтімін жақсартып, қажетті жемшөп, жем, минералдық азықтарды мейлінше беруге болады.

Екі бөліктің шектескен жеріне қойылған суарғыш науасы, төлдеген саулықтың өз уақытында еркінше су ішуін қамтамасыз етеді.

3.6 Қозының күтімін жақсарту

Қозы туылып 10-15 күн өткеннен кейінде ерекше күтімді қажет етеді. Алғашқы айлығында қозылар тәулігіне орта есеппен 200-250 грамм салмақ қосады. Кейбір саулықтардың сүті аз болады да, қозының жылдам өсуіне толық мүмкіншілік бермейді. Жаңа туған қозылар алғашқы күндерден-ақ жемшөп жеуге үйрене бастайды.

Сондықтан жаңа туған қозыларға мүмкіндігінше ерте кезінен жемшөпке, микро және макро қоспалары араластырған жем жеуге үйреткен жөн.

3.7 Қойларды таңбалау, зоотехникалық құжаттарды жүргізу

Қойларды таңбалау үшін құлақтарына татуировка салады, қошқарлардың мүйіздеріне цифрлі нөмірлерді күйдіріп басу, құлақтарына металл немесе пластмассалық сырғалар (биркалар), электрондық чип салынады.

Қой аруашылығында шаруашылықтың және тұқыммал есебін дұрыс жүргізу үшін малды нөмірлейді. Нөмерлеудің бірнеше әдістері бар: татуировкамен, металл немесе пластмасса сырға салады және цифрді мүйізіне күйдіріп басады, ет-пен терінің арасына электрондық чип салынады.

Селекциялық ядроға жататын саулықтарды және шығу тегінің сапасы тексерілген қошқарлардан алынған қозылардың сол жақ құлағына татуировкалау әдісімен еселерінің нөмірлері қойылады. Осымен бір мезгілде осы қозылардың оң құлақтарына металл немесе пластмасса сырға салу жолымен немесе татуировкалап, электрондық чип пен жеке нөмір белгілейді.

3.8 Қой санына қарай табиғи жайылымын анықтау

Қой санына қарай малдарды азықтандыру үшін табиғи жайылым ауданын анықтау қажет.

Шаруашылықта шамамен оныншы сәуірден бастап жиырмасыншы маусымға дейін қой жаю көктемгі көк балауса қырлық шөбінің орташа өнімділігі 3 т/ға болатын қоңырбас және жусан жайылымда жүргізіледі. 20 маусымнан 20 қыркүйекке дейін қой көк шөбінің өнімділігі 4 тоннаға келетін қырлық жайылымдарына жайып бағады. Қыркүйектің 20- нан 30-шы қарашаға дейін көк шөптің өнімділігі 2 т-ға келетін күзгі жайылымда жайып бағады. Шаруашылықта қыста туған қозыларды енесінен 20-25 мамырда бөледі, көктемде туғандарын 15-20 тамызда. 25 тамызда биылғы туған еркек қозылар сатылады немесе етке өткізіледі.

3.9 Бордақылау

Қазақстан жағдайында қой еті мен жүнін өндірудің және сапасын арттырудың кең тараған арзан әрі тиімді әдісі қойды жайып семірту. Ол табиғи жайылымдағы мал азығы кездерін неғұрлым толық және рационалды пайдалануға мүмкіндік береді, тәуліктік орташа салмақ қосуға, малдың қондылығы мен тірілей салмағын көтеруге көмектеседі. Дегенмен, жоғары сапалы қой етін мол өндіруді арттыру мәселелерін қойды жайылымда жайып семірту жолымен толық шешу мүмкін емес.

Қой етін өндіру мен оның сапасын арттырудың ірі резерві ретінде отарды өз төлінен толықтырудан қалған қозыларды интенсивті бордақылап, етке өткізеді.

Бордақылау алаңдары мен кешендері бар шаруашылықтарда мал азығы қорын ұйымдастыру жоспарлы түрде жүргізіледі.

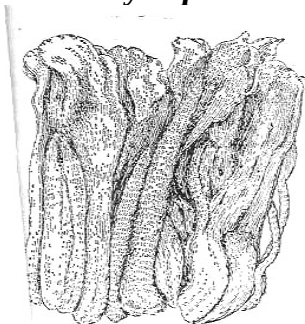
Қойлар 70 – 90 бастан, бордақылау алаңының ұзындығы 6,5 және 5 метрлік металл қалқандардан құрастырылған секция – класына сиятындай мөлшерде топ – тобымен бағылады.

Қойды суарған кезде оның суға деген қажеттілігін түйіршік жемнің малды әдеттегідей қатты шөлдететіндігін (1,5 – 2есе) ескере отырып есептейді, яғни қозыларға 4-6 литр мөлшерінде су қажет.

3.10 Қой жүнінің төрт технологиялық қасиеті

Биязы жүн - біртекті түбіттен құралады.

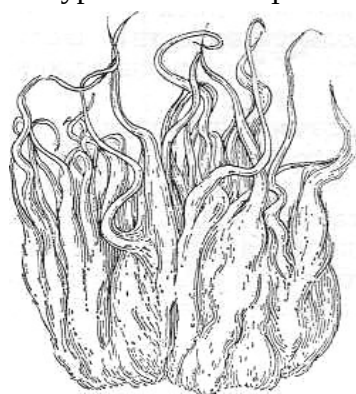
Биязылау жүн — биязы және қылшық жүнді қойлардың будандарынан алынады.

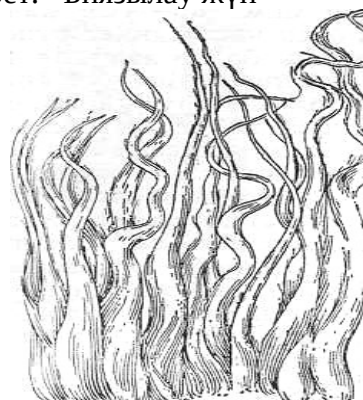
1 сурет. Биязы жүн

2 сурет. Биязылау жүн

3 сурет. Ұяң жүн

4 сурет. Қылшық жүн

Ұяң жүн талшықтарының құрамына қарай ол біртекті және әртекті болып екіге бөлінеді. Біртекті ұяң жүн жылына бір рет көктемде қырқылады. Оның сырт құрылысы штапель тәрізді немесе штапель тұлымды болып келеді.

Әртекті ұяң жүнді қойлар жылына екі рет көктемде және күзде қырқады. Тұтас жүн тұлымданып келеді де түбіт, қылшық және аралық қылшықтан тұрады. Ұяң жүн қылшықты жүнге жақын, бірақ одан жұмсақырақ және нәзіктеу келеді, әрі түбітімен аралық қылшықтары басымырақ және шайыры да көбірек болады.

Қылшық жүн әр түрлі тұқымы қылшық жүнді қойлардан жылына екі рет көктемде және күзде қырқылады. Олардың қырқымға бірінші рет баратын 4-4,5 айлық қозыларды бір рет күзде қырқады.

Қылшықты тұтас жүннің тұрпаты тұлым тәрізді болып келеді де, жүн талшықтары бірнеше түрінен құралады. Осы талшықтардың (түбіт, аралық қылшық, өлі және құрғақ талшық) жүндегі ара қатынасы қылшық жүнді қойлардың тұқымына, типіне, жасына, дербес ерекшеліктеріне байланысты әртүрлі болып келеді.

тұқымдарында кездеседі. Ал басқа қой тұқымдарына өлі талшықтың болуы тұқымның азғындағаның білдіреді.

3.10.1 Қой қырқуды ұйымдастыру

Қойларды қырқу үшін бір ай бұрын жоспар құрылады. Онда қырқу күні мен орны көрсетіледі, қырқушылар мен басқа жұмысшылардың саны анықталып, бөлмені дайындау және жабдықты орнату уақыты көрсетіледі, сонымен қатар қажетті құрал-жабдықтар

тізімі беріледі. Ол жоспарға күнтізбелік кесте бойынша отардың келуі, айдау жолы және жаңбыр жауған жағдайда пана қоса беріледі.

Қойларды қырку уақыты табиғи-климаттық жағдайларға және қойлардың тұқымына байланысты. Қылшық және ұяң жүнді қойлар жылына екі рет (көктемде және күзде), ал биязы және биязылау жүнді қойлар жылына бір рет (мамыр – маусым айларында) қырқылады, ал жүнінің ұзындығы 5 см-ден асатын осы тұқымдардың қозылары шілде-тамыз айларында қырқылады.

Көктемгі қырку процесі тұрақты жылы ауа-райының басталуымен жүзеге асырылады. Қырқылған қойлар қолайсыз метеорологиялық жағдайлардың әсеріне ұшырамауы керек, өйткені бұл суық тию мен жануарлардың өліміне әкелуі мүмкін. Тым кеш қыркуға жол берілмейді, себебі бұл жүннің сапасының төмендеуіне, сарғаюына және ұйсуына әкеледі. Көктемгі қырку уақытын кешіктіру қылшықты және ұяң қой тұқымдарының түлеуіне байланысты жүн түсімі және сапасы төмендейді.

Қылшық жүнді қойларды күздік қырку қыркүйек айында жүзеге асырылады. Қырқуды кейінге қалдыруға болмайды, өйткені қысқы суық ауа райы басталғанға дейін қойлардың жүндері өсіп үлгермейді.

Отарды қырку кестесін әзірлеу кезінде ветеринарлық-санитарлық жағдайды ескеру қажет, қандай да бір аурулар бойынша қолайсыз отарлар өзге сау қойларға жұқтырмас үшін соңғы кезекте қырқылады.

Алдымен шаруашылыққа маңызы аз қойларды қырқып, кейіннен бордақылауға және ет комбинатына тапсыруға арналған (жарамсыз мал) қойлар қырқылады, осы жерде қыркушылар тәжірибе жинап, кейін ересек бойдақтарды, саулық отарларды және өндіруші қошқарларды қырқады.

Асыл тұқымды қошқарларды жыл сайын нақтыланған бір күні қырыққан жөн.

Қойлар қырку алдында 12 сағаттық аштықтан өтуі керек, өйткені азықтандырыған қойлар қыркуға шыдамайды. Пунктке отарлар кешке, қырку қарсаңында келеді, саулық отарларды қырку кезінде қозыларды таңертең оқшаулап, базада немесе қырку пунктінің жанында ұстайды.

Шаруашылықта қырку кезеңінде қырку пункті жабдықталады, ол қойларды қырку оңтайлы мерзімде өтетіндей етіп орналастырылады.

Қырку пунктінің қуаты қырку уақыты мен қыркушылардың еңбек өнімділігіне тікелей байланысты.

Ұсынылған әдебиеттер

1. Газета Красный Урал № 267 от 11 декабря 1921 года
2. Траисов, Б.Б. и др. Кроссбредные мясо-шерстные овцы Западного Казахстана // Монография / Б.Б.Траисов, Н.А. Балакирев, Ю.А.Юлдашбаев, Т.Н.Траисова, Б.К.Салаев.- Москва, 2019. -296 с.
3. Траисов, Б.Б. Овцеводство ЗКО – история, современность //Наука и аграрное производство Казахстана / Б.Б. Траисов.– Алматы.– № 4.– 2020. – С.19-23.
4. Траисов Б.Б., Юлдашбаев Ю.А., Есенгалиев К.Г. Пути повышения продуктивности полутонкорунных овец в Западно-Казахстанской области // Аграрная наука./ Траисов Б.Б., Юлдашбаев Ю.А., Есенгалиев К.Г. Москва.– № 1. –2022. С.48-53.
5. Республика Казахстан, Министерство сельского хозяйства. ПРИКАЗ «О новой акжайкской мясо-шерстной породе овец с кроссбредной шерстью» от 27 августа 1996 года № 124.

6. Ерохин А.И., Абонеев В.В., Карасев Е.А. и др. Прогнозирование продуктивности, воспроизводства и резистентности овец. М.: Поиск, 2010. 180 с.
7. Сидорцов, В.И. Шерстование с основами менеджмента качества и маркетинга шерстяного сырья /Сидорцов В.И., Белик Н.И., Сердюков И.Г// Учебник. Ставрополь «АГРУС», Москва «Колос», 2010. 287 с.
8. Касымов К.М., Оспанов С.Р., Шотаев А.Н., Хамзин К.П., Ахатов Ж., Траисов Б.Б., Шауенов С.К., Исламов Е.И. Развитие скороспелого мясо-шерстного и мясного овцеводства в Казахстане //Рекомендация. Астана, 2013. 34 с.
9. Есенгалиев К.Г.,Траисов Б.Б., Касимова Г.В. Таза тұқымды және будан ұрпақтардың тірі салмағы мен сойыс көрсеткіштері/ Наука и образование. / Есенгалиев К.Г.,Траисов Б.Б., Касимова Г.В. –Уральск. № 1-1 (66) 2022. –С. 117 – 125.
10. Траисов Б.Б., Есенгалиев К.Г. и др. Приемы и методы повышения продуктивности овец //Рекомендации для крестьянских, фермерских и личных подсобных хозяйств. Уральск, 2020. 50 с.
11. Есенгалиев К.Г., Давлетова А.М. Етті-майлы және етті-жүнді қойлардың ет өнімділігін жоғарылату әдістері// Оқу құралы. 2022 ж.–98 Б. ISBN 978-601-319-307-6
12. Траисов Б.Б.,Юлдашбаев Ю.А.,Давлетова А.М., Есеева Г.К. Использование породных ресурсов полутонкорунных овец для получения ягнятины в условиях Западно-Казахстанской области// Сборник трудов приуроченных к Всероссийской науч-практ.конф. с международным участием, посвященной 100-летию профессора А.В.Орлова «Современные тенденции развития животноводства и зоотехнической науки» РГАУ-МСХА им.К.А.Тимирязева.–Москва.–17-18 ноября 2022 г.–С. 262-267.
13. Медеубеков К.У. и др. Рекомендации. Поточно-цеховая технология ягнения и выращивания молодняка на овцеводческих фермах и комплексах. Алма-Ата, Кайнар, 1990.

**Председатель правления – ректор
НАО «ЗКАТУ им. Жангир хана»**

Специалист проектного офиса «AgroTech HUB»

Handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Наметов'.

Наметов А.М.

Галимуллина М.Р.

